

МАСТАЦКІ ВОБРАЗ ЗДРАДНІЦТВА Ў ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Здрадніцтва — падзея ў жыцці кожнага чалавека, як з боку таго, хто здраджвае, так і з боку чалавека, якому здраджваюць. Мы імкнемся разгледзець праблему здрадніцтва з боку чалавека, які губляецца, бо чалавек, які застаецца верным сваім ідэалам і адстойвае іх, няўхільна выклікае павагу і каленапакланенне сучаснікаў і нашчадкаў.

Мастацкі вобраз здрадніцтва аднастайна негатыўна ўспрымаецца беларускімі пісьменнікамі. Ён заўсёды ганебны, і людзі, якія паддаюцца спакусе, могуць выклікаць спачуванне, але яны застаюцца за межамі маральных і чалавечых законаў, носьбітамі якіх з’яўляюцца галоўныя персанажы твора. Адзін з самых вядомых беларускіх аўтараў, які разгледзеў феномен здрадніцтва ў беларускай культуры і мастацкай літаратуры — Васіль Быкаў. Усе яго творы пранізаны пытаннямі выбару паміж жыццём і прэнгам. Пасля згасання ваенных падзей, у мірныя часы пытанне здрадніцтва было выкрэслена як актуальнае на памежжы жыцця і небыцця. Здрадніцтва перайшло ў сферу маральнага выбару, стала атаясамляцца з духоўнымі ідэаламі чалавека ці іх звяржэннем. Чалавек вырашаў самастойна свой лёс, адбываўся штодзённы выбар у бок яго індывідуальных якасцей. Але пытанне маральнага выбару засталася. Сам Караткевіч піша ў нататках 1976 г., што «цікава, мабыць, было б напісаць кнігу аб анатоміі здрады» [5, с. 285]. Таму для нас стала цікава звярнуцца да сцэнічнага ўвасаблення мастацкага вобраза здрадніцтва ў творах Уладзіміра Караткевіча.

Грунтоўнае даследаванне накірункаў творчасці Ўладзіміра Караткевіча праведзена А. У. Русецкім [5]. Прадстаўляе навуковую каштоўнасць зборнік матэрыялаў міжнароднай канферэнцыі «Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце», якая адбылася ў Оршы ў 1995 г. (Мінск, 2000). Асабліваю цікавасць выклікалі змешчаныя ў зборніку артыкулы В. Локун [4], А. Лявонавай [3] і А. Сцяпанавай [6], прысвечаныя даследаванню тэкста рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». А. Сцяпанова сцвярджае, што ў творы «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» прысутнічаюць рысы еўрапейскага постмадэрнізму — прынцып калажа і інтэрпрэтацыі імён [6, с. 62].

Літаратурная спадчына беларускага класіка прываблівае рэжысёраў-пастаноўшчыкаў і застаецца запатрабаванай на сцэнічнай пляцоўцы. У сцвярджанне выказанай думкі можна згадаць шэраг пастановак: спектакль Беларускага дзяржаўнага тэатра лялек «Ладдзя распачы» (пастаноўка А. Ляляўскага, 2013), спектакль Беларускага дзяржаўнага моладзевага тэатра «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (пастаноўка В. Катавіцкага, 1999), спектакль Рэспубліканскага тэатра беларускай драматургіі «Каласы пад сярпом тваім» (пастаноўка В. Анісенкі, 2008) і інш.

Выбар малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях» Ул. Караткевіча для сцэнічнага ўвасаблення быў невыпадковым. Усеагульная абыякавасць і ганарлівасць, якія пануюць на пляцоўцы, дзе здымаецца гістарычны фільм, засталіся актуальнымі для нашага часу рацыяналізму і дакладнага разліку. Зварот да гістарыч-

ных паралеляў у паэме падштурхнуў да думкі, што неабходна параўнаць тэксты рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» і малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях». Асноўнай мэтай была інтэрпрэтацыя лірычнага твору. Падчас разгляду тэксту рамана стала відавочна, што вобразы паэмы ўдакладняюцца апісаннем, прыведзеным у тэксце рамана. Такім чынам, параўнанне лірычнага твора і празаічнага рамана дапамагло найбольш дакладна і змястоўна інтэрпрэтаваць падзеі паэмы для іх увасаблення ў форме інсцэніроўкі.

Вобразы пакутніка Хрыста і яго спадарожнікаў — апосталаў, прыведзеныя ў абодвух творах, гістарычная абумоўленасць сюжэта выклікаюць на паверхню свядомасці тонкасплеценыя культурныя коды, ужо складаныя для сучаснага ўспрымання і разумення. Таму была патрэбна дапамога ў раскрыцці ці прыадкрыцці сучаснікам актуальнасці падзей, якія ўзнаўляюцца ў разглядаемых творах Уладзіміра Караткевіча.

Ідэя паэмы «Гулянка ў дэкарацыях» выкрывае здрадніцтва набліжаных да Хрыста людзей. Адбываецца паўтор разглядаемага феномена ў шэрагу твораў, дзе У. Караткевіч быў аўтарам ці сцэнарыстам. Па-першае, у рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» апосталы за грошы, дадзеныя езуітам Басяцкім, зыходзяць з Гародні, ахопленай пажарамі і братазабойствам. Па-другое, здымкі фільма «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні, або Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка» прайшлі безвынікова, фільм быў пакладзены на паліцу. Тым самым падкрэслівалася здрада ідэалам. Па-трэцяе, малая паэма «Гулянка ў дэкарацыях» прысвечана толькі ганебным учынкам апосталаў.

Жанр рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» можна вызначыць як інтэрпрэтацыю гістарычнай хронікі. У рамане пераасэнсоўваецца евангельскі сюжэт з пункту гледжання каштоўнасцей беларускай культуры і жыцця горада XVI ст. У рамане прысутнічае памфлетная плынь, якая выкрывае хрысціянскіх служкаў у эпоху сцвярджэння гуманістычных ідэалаў у Еўропе, у час узмацнення руху за станаўленне нацыянальнай самасвядомасці. Іронія над евангельскай гісторыяй перарастае ў гімн гуманістычнаму ідэалу, які суправаджаецца здрадніцтвам дзесяці апосталаў і падтрымкаю ідэй Хрыста рамеснікамі, беднымі сялянамі, апосталамі Іудай і Фамой, «ганебнымі», па евангельскаму тэксту, але вернымі цярністаму руху Хрыста.

Тэкст малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях» звязвае падзеі твора «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» са стаўленнем да жыцця нашых сучаснікаў. Магчыма, аўтар пры напісанні твора меў на ўвазе час, калі адбываліся здымкі кінастужкі «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні, або Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка». Уладзімір Караткевіч схіляецца да думкі ў малой паэме, што ніколі не спыніцца заганняе кола здрадніцтва, якое існавала яшчэ ў часы жыцця Хрыста, бо і сучасныя людзі ўзнаўляюць здрадніцтва і паўтараюць адвечныя памылкі.

Калі разглядаць тэкст малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях», то жанр яе набліжаецца да іранічнага памфлета, дзе сустракаюцца кпіны з ганарлівасці здымачнай групы («*Мог бы спрацаваць з Сам-со-манам!*» [1, с. 106], «*Слава касцюмёрам, // Грымёрам, актёрам, // А найбольшая таму, хто даў у крэдыт!*» [1, с. 107]). Тэкст і вобразы рамана даюць ключ да інтэрпрэтацыі тэкста малой

паэмы «Гулянка ў дэкарацыях». З дапамогай структурнага аналізу тэкста можна інтэрпрэтыраваць вобразы разглядаемага лірычнага твора.

Першыя радкі паэмы «Гулянка ў дэкарацыях» адсылаюць свядомасць чытачоў да вобразу мора: *«Гародня над морам»* [1, с. 106]. Разнастайныя асацыяцыі выклікаюць уражанне, што вялікі натоўп людзей пачынае здымкі фільма. Ідзе рваны палілог, сарказм і сатыра пануюць у тэксце.

Вобраз мора ў рамане дадае яркасці і дакладнасці фразе паэмы. *«У моры агню валіла да Замкавай гары гурма. Шчацінілася нажамі, косамі, пожагамі, старымі фузіямі, друкамі. Скакала над галовамі мора агню.*

— Хрыстос прыйшоў у Гародню!

— Багатыя Хрыста забіваюць!» [2, с. 144].

Наступная сцэна паэмы — гулянка — працягвае суправаджаць здымкі фільма. Тэкст аб'ядноўвае сучасны свет з падзеямі гістарычнага рамана. Словы сучасных людзей мяжуюць з іранічным зваротам да гістарычных персанажаў: *«Віно галоўнае, // Шапкі, // Сіні дым... // П'ем сваё, кроўнае, // На працы гарым. // Бач, апостал Павал цягне віно...»* [1, с. 106]. Празаічны тэкст рамана падрабязна тлумачыць абставіны, у якіх адбываецца гулянка апосталаў: *«Запалалі свечкі. Асвятліўся вялікі, на ўсю падлогу, кілім і на сярэдзіне яго — смажаны баран... Усе з рогатам сядалі за сталы, на хвіліну здзіўляліся, што Пан Бог адзін... Хутка віно палілося ракой, — усе гаварылі кожны сваё, не слухаючы іншых, цалаваліся, рагаталі»* [2, с. 221–222].

Сцэна кахання ў паэме пачынаецца як песня блазноце, богу Дыёнісу: *«Слаўся ў вышніх, лаза! // Слаўся, лаза. // Слаўся тая, што дорыць кахання сілу, // Слаўся тая, што гора паможэ заліць...»* [1, с. 107]. У рамане каханне становіцца рухавіком памкненняў героя да свабоды, шчасця на зямлі. *«Закінуўшы твар, яна глядзела яму ў вочы, як на святую статую, што раптам ажыла»* [2, с. 209]. Але ў тэксце паэмы каханне, ды і сам вобраз Юрася Братчыка, «якога царква назвала “лжэХрыстом”» [2, с. 5], не з'яўляюцца асноўнай лініяй падзей у паэме. Больш увагі надаецца спадарожнікам Хрыста — апосталам. І менавіта з апосталамі звязаны асноўныя падзеі малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях».

Здрадніцтва Хрысту як увасабленню ідэала чалавечай годнасці, перш за ўсё адлюстроўваецца ў выбары апосталамі ўтрыманскага жыцця — добрай ежы, блазноты, уцех, адмовы ад цяжкіх абавязкаў. Прывядзем урывак з рамана, які дакладна выказвае меркаванне Фамы ў размове з Хрыстом пра апосталаў: *«Імя толькі ганьбяць. Пальцам аб палец на ўмацаваннях не стукнулі. Зброяю валодаць не вучацца. Адно п'юць, да за бабамі... ды кепікі з тых, хто працуе, строяць. Збіць іх на горкі яблык да сказаць, каб вымяталіся з горада, калі хочуць»* [2, с. 478].

І таму лагічным завяршэннем такіх дзействаў будзе падман і здрадніцтва. У тэксце паэмы Уладзімір Караткевіч дадае вобраз гулянкі язычніцкім карагодам і пакланеннем Д'яблу. У абодвух тэкстах рамана і паэмы прысутнічае, як доказ здрадніцтва, тупат падкоў, пеўня крык і цішыня.

Тупат падкоў звязаны з ахвярапрынашэннем, якое праводзілі язычнікі ў рамане падчас Чорнай імшы: *«Гэта было падобна на прыглушаныя, слізготныя*

крокі дзесяткаў маленькіх ног, сярод якіх часам выдзяляліся цяжкія, нібы ішла вялікая жывёла» [2, с. 317–318]. У тэксце паэмы больш дакладна гучыць пошчак капытоў: *«Проста ў д’ябла капыта // Рэквізітарам п’яным рупна падбітае...»* [1, с. 108].

Наступны вобраз, які сустракаецца ў тэксце рамана і паўтараецца ў паэме, — гэта «пеўня крык». Ён адразу адсылае нас да евангельскага тэксту аб трохразовай адмове Пятра ад Хрыста, сцвярджаючы яго здрадніцтва. Уладзімір Караткевіч наўмысна падкрэслівае крык пеўня як цытаванне евангельскага тэксту.

І трэці вобраз — вобраз цішыні — расшыфроўваецца дакладна ў тэксце рамана і некалькі разоў паўтараецца ў малой паэме, як спустошанне і марнасць ўсіх намаганняў, якія адбываліся на працягу падзей рамана і малой паэмы: *«Толькі Якуб Алфееў, як заўсёды недарэчы, пачаў спрабаваць голас.*

— Гора табе, Серазін... Го-ра... Гора табе, Віфсаіда.

І так яны зніклі за ўзгоркам. Некаторы час яшчэ даносіўся мядзведжы, яловы голас. Пасля засталіся толькі цішыня і зарыва» [2, с. 497].

У паэме мы зноў сустракаемся з акцэнтам на цішыні: *«Пеўня крык. // Цішыня. // Разлілося святло. // Цішыня»* [1, с. 109].

Сцэнарна-рэжысёрскі ход у інсцэніроўцы малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях», быў вызначаны як напісанне Іудай рукапісу Евангелля, таму што ён быў адзіны пісьменны чалавек сярод апосталаў. На працягу дзеяства на сцэнічнай пляцоўцы яму перашкаджаюць пісаць, адбываюцца гулянка, здымкі кінастужкі, але ён на кароткі час удакладняе нататкі ў рукапісу, дадае тэкст, выкрэслівае непатрэбнае.

У кульмінацыйнай частцы паэмы адбываецца бой верных Хрысту апосталаў, Фамы і Іуды, і самога Хрыста з езуітамі («Ноч белых крыжоў»). Бой ідзе на заднім прамежку сцэны. На авансцэне працягваецца гулянка апосталаў. Да іх у гэты час прыходзіць езуіт-Д’ябал. Ён кідае срэбныя манеты кожнаму з апосталаў для таго, каб яны адмовіліся ад Хрыста. Апосталы прымаюць манеты, падбіраюць ежу, бутэлькі і знікаюць. Апостал Мацей вяртаецца, але толькі за рукапісам Іуды, бо, па пісанню, у Мацея павінна быць Евангелле. Вяртаецца і яшчэ адзін апостал — Ян, які таксама хоча мець рукапіс: *«Ян сказаў Мацею:*

— Евангелля палову мне давай.

— Н-нашто?

— Ты сабе нейкага Луку знойдзеш, — аблічча было юродскае. — Я — Марку нейкага. Пойдзем — будзе чатыры Евангеллі. Падправім. Што мне вашы мужыцкія заняткі? Я — прарок. Ісціны хачу, благадаці, славы божай.

Мацей падзяліў рукапіс Іуды напалам і змахлярыў, падкінуў сабе яшчэ аркушаў дваццаць, раздзёр ніткі. Усе рушылі дарогаю прэч ад зарыва. Ішлі моўчкі» [2, с. 497].

У заключнай сцэне аслабляя ад бою апосталы, Фама і Іуда, прыходзяць у прытомнасць. Іуда хоча знайсці рукапіс. Апосталы адзінокія і спустошаныя. Іуда дастае новую чыстую паперу. Фама пачынае надыхтоўваць, а Іуда пісаць: *«Будучы на схіле дзён, вырашылі мы, адзін пісьменны, а другі памятлівы,*

распавясці вам, людзі, аб Юрасі Братчыку, якога царква назвала “лжэХрыстом”. І не быў ён бог, а быў чалавек. Але для нас, чалавекаў, нават для тых, што ведалі яго, быў ён — бог. І замыслілі мы пакінуць праўду. Можна, яна дойдзе, калі пачнуць канізаваць не ў святыя, а ў Людзі. То й хай будзе праўда. Аман!» [1, с. 5–7]

Апосталы пачынаюць пісаць Евангелле наноў — гэта фінал пастаноўкі.

Аўтар выказвае падзяку студэнтам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, якія садзейнічалі ўвасабленню і сталі выканаўцамі інсцэніроўкі «Гулянка ў дэкарацыях» (па матывах твораў Уладзіміра Караткевіча) — Марыне Бельскай, Вікторыі Грышкавец, Лэйлі Мурсалавай, Дар’і Навуменка, Уладзіміру Фалітарыку, Глебу Кармазіну, Раману Казакевічу, Галіне Крупенчык, Таццяне Саўчанка, Таццяне Казак, Раману Несцяровічу, Аляксею Антонаву, Таццяне Лабатрасавай, Ксеніі Паслушнай, Аліне Саленік і іншым студэнтам чацвёртага курса 414а групы спецыяльнасці «Рэжысура свят».

Літаратура

1. Гулянка ў дэкарацыях (Малая паэма) // У. Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду: Кніга паэзіі / У. Караткевіч; прадм. Р. Барадуліна. — Мінск: Маст. літ., 1997. — С. 106–109.
2. Караткевіч, У. Хрыстос прыямліўся ў Гародні: Евангелле ад Іуды: раман / У. Караткевіч. — Мінск: Маст. літ., 2007. — 589 с.
3. Леонова, Е. Образ Марии Магдалины в романе В. Короткевича «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» и мировой литературный опыт «С тобой, как с деревом побег, срослась» / Е. Леонова // Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце: матэрыялы міжнар. навук. канф., Орша 24–25.11.1995 г. — Мінск, 2000. — С. 168–183.
4. Локун, В. У пошуку маральнага ідэалу. Проза Уладзіміра Караткевіча / В. Локун // Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце: матэрыялы міжнар. навук. канф., Орша 24–25.11.1995 г. — Мінск, 2000. — С. 133–152.
5. Русецкі, А.У. Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць: Нататкі літ. творчасці / А.У. Русецкі. — Мінск: Маст. літ., 1991. — 287 с.
6. Сцяпанав, А. Рысы еўрапейскага постмадэрнізму ў творах Уладзіміра Караткевіча (на матэрыяле рамана «Хрыстос прыямліўся ў Гародні») / А. Сцяпанав // Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце: матэрыялы міжнар. навук. канф., Орша 24–25.11.1995 г. — Мінск, 2000. — С. 58–62.

Таццяна Супранкова (Мінск)

ФАЎСЦІЯНА Ў ТВОРЧАСЦІ УЛ. КАРАТКЕВІЧА

Беларуская літаратура, пачынаючы са старажытных часоў, заўсёды была ўключана ў сусветны літаратурны працэс. У выніку ўзаемакантакту культур запазычваліся і пераасэнсоўваліся вобразы і сюжэты, якія атрымалі ўжо сваё развіццё ў іншых нацыянальных літаратурах. Пачынаючы з эпохі рамантызму, якая ў беларускай літаратуры ярка прадстаўлена творами Адама Міцкевіча, Яна Баршчэўскага, Яна Чачота і іншых пісьменнікаў, цікавасць да таямнічых, часам містычных і трансцэндэнтных матываў, выдатна прадстаўленых у неўміручым «Фаўсце» Ё. В. Гётэ, распрацоўваецца пісьменнікамі ў рэчышчы асабістага бачання. Безумоўна, твор вялікага нямецкага асветніка быў пераасэнсаваны беларусамі праз прызму нямецкага рамантызму. На кожным новым этапе